

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Abbâsîlerin Hakimiyetini Canlandırma Çabaları

Fatih GÜZEL*

Özet

Nasır li-Dinillâh 575-622/1180-1225 yılları arasında yaklaşık 46 yıllık süreyle en uzun müddet hilafet makamında kalan Abbâsî halifesidir. Abbâsî halifelerinin siyasî güçlerini yitirip, sadece dinî bir lider olarak varlıklarını devam ettirdikleri bir dönemde halife olan Nâsır li-Dinillâh, Abbâsî hilafetine yeniden dünyevî otorite kazandırmak istemiş, bu amaçla askerî, siyasî, fikrî, içtimai reformlar gerçekleştirmiştir.

Halife Nâsır li-Dinillâh faal bir dış politika izlemiştir. Düşmanını düşmanı ile yok et temel politikasıyla Abbâsî halifeliği için tehdit olabilecek dış güçleri birbiriyle dengelemiştir. Halifenin bu politikası sonucunda Irak bölgesinde hakim olan Irak Selçuklu devleti yıkılmış, Abbâsî Devleti yaklaşık iki yıl yüzyıl sonra bağımsızlığına kavuşmuştur. Etrafı güçlü devletler ve dirayetli sultanlarla çevrili olan Halife Nâsır li-Dinillâh kendisine yönelebilecek herhangi bir tehdidi önceden haber verecek güçlü bir istihbarat teşkilatı kurmuştur. Halifenin kurmuş olduğu istihbarat teşkilatı öylesine etkiliydi ki hükümdarlar halife hakkında konuşurken fısıltılı bir şekilde konuşmak zorunda kalıyorlardı. Sünnî dünyasının lideri olan Halife Nâsır li-Dinillâh, Irak nüfusunun yarısına yakını oluşturulan Şiileri devletin üst görevlerinde görevlendirerek, Şiileri devlet yönetimiyle barıştırmıştır. Halife Nâsır li-Dinillâh, toplumda anarşi kaynağı haline gelen fütüvvet teşkilatını yeniden tanzim etmiştir. Böylece devlet başıbozuk ve kendi başına buyruk olan toplulukları kontrol etme şansına sahip olmuş, dağınık fakat güçlü olan bu birlikleri desteği ile devlet gücü artmıştır. Diğer sultanlara fütüvvet libası giydiren halife, hilafetin manevi nüfuzunu artırmıştır. Müslümanlar aralarındaki mezhepsel farklılıkları bir kenara bırakarak fütüvvet etrafında birleşmişlerdir.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın çabaları sonucu Abbâsî Devleti yaklaşık 2 asır sonra bağımsızlığını elde etse de siyasî konjektür Abbâsî hilafetinin varlığına müsaade etmemiş, Halife Nâsır li-Dinillâh'ın vefatından kısa bir süre sonra 656/1258 yılında Abbâsî Devleti Moğollar tarafından yıkılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halife, Nâsır li-Dinillâh, Abbâsîler, Çabalar, Irak, Bağdat, Fütüvvet

* Dr., İlçe Müftüsü, Uğurludağ/Çorum

Abstract

Nasır li-Dinillah is the long esterving Abbasid caliph with approxi mately 46 years between 575-622/1180-1225. Nasır li-Dinillah whoreigned in caliphate in a period when Abbasid caliph slost the irpolitical power and kept the irexistence as religiousleader wanted to integrate Abbasid caliphate in secular domination again. Forthis purpose, he carried out military,political, intellectual and social reforms.

Caliph Nasır li-Dinillah followed foreign policy actively. He could balance the exogen ous forces which could be a threat to the Abbasid caliphate with the policy whichaimed at wiping out the enemy with it senemy. Aftert hispolicy of Abbasidcaliph, Iraq Seljuk Empirewhich had a power across Iraqregion was destroyed and Abbasid Empiregained in dependen ceaftert wo century. Caliph Nasır li-Dinillah who surrounded by power fulst at esand sapient sultan sestablished a influentialintelligencedepartmentwhichwouldin form in the beginn in ganythat which could be directed tohim. Intelligence department founded by the Caliph wassoffective that Rulers needed to whisper to eacho the rwhentheytalkedaboutthe Caliph. As theleader of the Sunni world Caliph Nasır li-Dinillah appointed the Shia Muslim swich madeupal mosthalf of the population in senior positions and made peace Shia Muslim swith the state government. Caliph Nasır li-Dinillah re-organized the Futuwwa organization which had become an anarchistgroup in society. Thus, the State had a chance to control irreguralanduna menable associations, but withthehelp of thisin flu entialas sociations state power increased. The caliph whodressed Futuwwa Libauto the other Sultans increased the spiritualinfluence of the Caliphate. Muslimsleft aside theirsectariandifferencesandunitedaroudFutuwwa. As a result of theefforts of the Nasır li-Dinillah, Abbasidstategainedindependencesaftertwo centuries but thepoliticalconjuncturedid not allowtheexistence of caliphate.Shortlyafter his deathAbbasidstatewasdestroyedby Mongols in 656/1258.

KeyWords: Caliphate, Násır li-Dinillâh, Abbasids, Effords, Iraq, Bağdat, Futuwwa,

Giriş

Halife Nâsır li-Dinillâh 575-622/1180-1225 yılları arasında yaklaşık olarak 46 yıllıkbir süreyle en uzun süre hilafet makamında kalan Abbâsî halifesidir. Nâsır li-Dinillâh Türk komutanların, Büveyhîlerin ve Selçukluların yaklaşık 250 yıl süren hâkimiyeti neticesinde siyasi otoritesi kalmamış, sadece dini kimliği ile var olma mücadelesi veren Abbâsî hilafetini dış güçlerin baskısından uzak, bağımsız bir güç olarak yeniden ihya etmek istemiştir. Bu amaçla Halife Nâsır li-Dinillâh askerî, siyasi, fikrî, ictimai reformlar gerçekleştirmiş, aktif bir dış siyaset politikası izlemiştir. Bu makalemizde Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Abbâsî hilafetini yeniden canlandırmak üzere ortaya koymuş olduğu çabaları incelemeye çalışacağız.

1. Nâsır li-Dinillâh'ın Hilâfete Gelişi Esnasında Abbâsî Devleti ve İslâm Dünyasının İçinde Bulunduğu Durum

Şîf Büveyhî Devleti'nin hâkimiyetinden Sünnî Selçukluların yardımıyla kurtulan Abbâsî halifeleri, Selçuklu Devleti'nin içine düştüğü zafiyetten istifade ederek dünyevî otoritelerini yeniden kurma çabası içine girdiler. Halife Müsterşid, Râşid ve Müktefi'nin çabaları sonucunda Abbâsî Devleti Irak Selçukluların hâkimiyetinden fiilen kurtulmuşlardır.¹

Halife Nâsır li-Dinillâh halife olduğunda Abbâsî Devleti Irak'ta Tikrit şehrinden güneye Basra'ya kadar uzanan bölgeye hâkimdi. Bu bölgede başlıca Bağdat, Basra, Vâsıt, Tikrit, Ahvaz ve Hille şehirleri bulunuyordu. Bu bölgeleri halifenin tayin ettiği valiler yönetiyordu. Ancak Halife Nâsır li-Dinillâh şeklen de olsa İran ve Azerbaycan'a hâkim olan Irak Selçuklularının hâkimiyeti altındaydı. Bağdat'ta hutbeler Irak Selçuklu sultanı adına okunuyordu.

Horasan ve Hindistan'ın kuzey bölgeleri Afgan kökenli Gur Devletinin hâkimiyetindeydi. Hazar denizinin doğusunda Aral gölünün güneyinde bulunan topraklara Harezmi adı verilmektedir. Nâsır li-Dinillâh halife olduğunda bu bölge başında Alâeddin Tekiş'in bulunduğu Harezmi Devleti'nin hâkimiyetindeydi. Harezmi, Irak Selçuklu sultanının yüksek hâkimiyetini tanıyor, doğu komşuları olan gayr-i müslim Moğol kökenli Karahitaylara da yıllık vergi veriyordu. Orta Asya karışık durumdaydı. Bozkırlarda yoğunlaşan nüfus batıya doğru akma çabasıındaydı. Önce göçebe Oğuzlar İslam topraklarına girerek Selçuklu sultanı Sencer'i esir almışlar, Müslüman topraklarında yağma ve katliamda bulunmuşlardır. Daha sonra Oğuzları takip eden göçebe gayr-i müslim Karahitaylar Müslümanlarla meskûn Meveraünnehir ve Fergana'yı işgal etmişlerdir. Bütün bu akın ve istilalar daha sonra vuku bulacak olan yıkıcı Moğol istilasının adeta birer habercisi gibiydi.

Anadolu'da başında II. Kılıçarslan'ın bulunduğu Anadolu Selçuklu Devleti hâkimdi. Anadolu Selçuklu Devleti 489/1096 yılından beri devam

¹ Kayhan, Hüseyin, *Irak Selçukluları*, Konya, 2001, s.197.

eden ve Suriye'ye ulaşmak için Anadolu yolunu kullanan Haçlılar ve onların tahrikçisi Bizans Devleti ile mücadele halindeydi.

Mısır'da bulunan Şî-İsmailîFatimî Devleti 566/1171 tarihinde Salâhaddin Eyyübî tarafından yıkılmıştır. Salâhaddin Eyyübî, Suriyenin sahil kesimlerini işgal ederek muhkem kaleler kuran ve sürekli şekilde Avrupa'dan destek alan Haçlılarla mücadele ediyordu. Eyyübîler Suriye'nin Şam'a kadar olan bölümü, Yemen ve Libya'ya da hâkimdiler. Suriye'nin kuzeyinde Cezire bölgesinde ve Kuzey Irak'ta Zengî hanedanından hükümdarlar hâkimdi. Zengiler, Eyyübîlerle daimi bir mücadele halindeydiler. Zengilere göre Eyyübîler saltanatı kendilerinden çalan gâsıpdurumundaydılar. Suriye'de ve Mısır'da bulunan Müslüman devletlerin birbiriyle mücadele halinde olmalarından Haçlılar istifade ediyordu.

Nâsır li-Dinillâh halife olduğunda İslâm dünyası siyasî anlamda çalkantılı bir görünüm arz ediyordu. İslâm dünyası batı yönünden Haçlıların doğu yönünden ise göçebe Moğol ve Türk kabilelerinin saldırılarına maruz kalmaktaydı. İslâm dünyası iç siyasî yapı bakımından da paramparça bir görüntü arz ediyordu. Küçük büyük birçok devlete bölünmüş Müslümanlar varlıklarını tehdit eden dış saldırılarla mücadeleden ziyade birbirleri ile mücadele ediyor, böylece güçlerini ve enerjilerini kendilerini yok etmek için kullanıyorlardı. Halife Nâsır li-Dinillâh 575/1180 tarihinde halife olduğunda İslâm dünyasının genel durumu bu şekildeydi. Salâhaddin Eyyübî, Alâeddin Tekiş, Alâeddin Muhammed, Celaleddin Harezşah ve II. Tuğrul ve Cengiz Han'la aynı dönemde yaşayan Halife Nâsır li-Dinillâh her biri muazzam bir askeri güç sahibi büyük hükümdarlara karşı Abbâsî hilafetini ayakta tutmaya çalışmış, bütün ömrünü Abbâsî hilafetinin bağımsızlığı uğrunda harcamıştır.

2. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Abbasî hakimiyetini Canlandırma Çabaları

2.1. Nâsır li-Dinillâh'ı Dış Politikası

575/1180 yılında halife olan Nâsır li-Dinillâh'ın temel hedefi Abbâsî halifeliğini her türlü dış baskıdan uzak tamamen bağımsız bir güç haline getirmektir. Bu hedefini gerçekleştirmek için aktif bir dış politika takip etmiştir. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın dış politikası düşmanı düşmanıyla yok et temel esasına dayanıyordu. Tarihçiler, Nâsır li-Dinillâh'ın dehâ seviyesinde zeki olduğu, dış politikayı ve siyasî oyunları çok iyi bildiği konusunda hem fikirdirler. Öyle ki tarihçilerin ifadesine göre halife, iki düşman hükümdarı onların haberi olmadan barıştırır, araları iyi olan iki hükümdarı da onların haberi olmaksızın düşman hale getirirdi.²

Yaklaşık bir buçuk asırdır Abbâsî halifeliği üzerinde hâkimiyet kuran Selçuklular, halifenin kıskırtması sonucu Harezşahlar tarafından 590/1194 yılında yıkılmıştır. Irak Selçuklu Devleti'nin yıkılması sonucu

²Süyûtî, Ebü'l-FazlCelaleddin Abdurrahman b. EbîBekr , *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, 1969, s. 352.

İran'ı ele geçiren ve Abbâsilere karşı büyük bir tehdit haline gelen Harezmsahlar Devleti'ne karşı Halife Nâsır li-Dinillâh, Afganistan ve kuzey Hindistan'da hâkimiyet kuran Gur Devleti'ni kıskırtmıştır. Halifenin kıskırtmaları ile başlayan ve uzun yıllar devam eden Harezmsah-Gur savaşı Gur Devleti'nin yıkılması ile sonuçlanmıştır. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Cengiz Han'ı Harezmsahlar'a karşı kıskırtarak Moğol istilasına sebep olduğu iddiası da bazı tarihçiler tarafından iddia edilmektedir. Bu iddia pek çok tarihçi tarafından mesnetsiz ve asılsız olarak görülse de Nâsır li-Dinillâh'ın takip etmiş olduğu dış politika Moğol istilasının kolaylaşmasına zemin hazırlamıştır. Halifenin kıskırtmaları sonucunda güçlü İslâm devletleri birbirleriyle mücadele etmiş, bazıları tarih sahnesinden silinmiş, galip olan Harezmsahlar Devleti ise yıpranmış ve zayıflamış olduğundan güçlü Moğol akınlarına direnemeyerek yıkılmıştır.³

Halife Nâsır li-Dinillâh, Sünnî-İslâm düşüncesinin dışındaki mezhep ve fırkalarla da anlaşma cihetine gitmiştir. Bu bağlamda uzun yıllardır haşhaşi fedailerle siyasî cinayetler işleyerek İslâm dünyasında terör estiren İsmâîlî-BâtînîAlamut şeyhiyle de anlaşmıştır. İsmâîlî- Bâtînîler, İslâmiyet'in genel inanç ve ibadet esaslarını yorumlayarak farklı bir inanç sistemi geliştirmişlerdir. Onlara göre nassların (dini metinlerin) gerçek anlamlarını ancak Allah ile ilişki kurabilen masum imamlar bilebilirler. Ayrıca ibadetler kendini aşamamış insanların yapması gereken fiillerdir. Asıl olan Allah'a ulaşmaktır. Allah'a ulaşan kişinin ibadet etmesine gerek yoktur.⁴ Farklı dinî ve felsefî düşünceye sahip olan Bâtînîler son derece gizli bir şekilde teşkilatlanarak merkezî otoriteye karşı siyasî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Pek çok değerli devlet ve din adamı Bâtînî fedailerce düzenlenen suikastlar sonucunda öldürülmüştür. Hiçbir grup hatta Hıristiyanlar ve Yahudiler dahi onlar kadar Müslümanlara zarar verememiştir.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın çabaları sonucu AlamutBâtînî şeyhi Celaleddin III. Hasan 608/1211 yılında Bâtînî inancından Sünnî inanca döndüğünü ilan ederek Halife Nâsır li-Dinillâh'a biat ve sadakat yemini etmiştir.⁵

Bâtînî liderinin halifeye anlaşma yapması her iki taraf açısından da faydalı olmuştur. Halife, İslâm dünyasında son derece etkin olan bu gizli örgütten gerektiğinde istihbarat gerektiğinde düşmanlarından kurtulmak için istifade etmiştir. Bu durum İslâm dünyasına hâkim olan sultan ve hükümdarların halifeden korkmalarına ve onun otoritesine saygı duymalarına sebep olmuştur. Bâtînîler ise halife ile anlaşarak Müslüman devlet adamlarının takibatından kurtulmuşlardır.

³³ Güzel, Fatih, "Nâsır li-Dinillâh'ın Halifelîği ve Şahsiyeti", Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2014.

⁴ İlhan, Avnî, "Bâtîniyye", DİA, V, 190-191.

⁵ Zehebi, Tarih, XIII, 690; LaurenceLochart, "Hasan Sabbah ve Haşîşiler", çev. Süleyman Tülücü, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 26, Erzurum, 2006, s. 228.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın dış politikası sonucu onun otoritesi Çin'den İspanya'ya kadar yayılmış, camilerde hutbelerde onun adı okunmaya başlamıştır.⁶ Moğollar dahi Nâsır li-Dinillâh'ı bir otorite olarak kabul ediyorlardı. Ele geçirdikleri İslâm ülkelerinde bastırdıkları paralarda Moğol hanıyla birlikte halifenin adı da bulunmaktaydı.⁷

Halife Nâsır li-Dinillâh şahsî kabiliyetleriyle, Müslüman melik ve beylerinin arasındaki iktidar mücadelelerinden azami derecede istifade ederek, Abbâsî hilafetinin siyasî bağımsızlığını elde etmiş, Irak ve İran'ın bir bölümünü herhangi bir sultanın hâkimiyetinde kalmaksızın vefatına kadar idare etmiştir.

2.2. Nâsır li-Dinillâh'ın Devlet Yönetim Anlayışı

Irak'ta Selçuklu hâkimiyeti sona erdikten sonra Halife Nâsır li-Dinillâh hilafetin otoritesini yaymak ve bozulan devlet yönetimini yeniden tesis etmek amacıyla siyasî ve idarî ıslahatlar yapmıştır.⁸

Halife Nâsır li-Dinillâh önemli makamlara getirdiği devlet görevlilerine nasıl hareket etmeleri gerektiğini beyan eden talimatname verirdi. Bize kadar ulaşan talimatnameler Halife Nâsır'ın devlet yönetim anlayışı ile ilgili olarak değerli bilgiler vermektedir. Buna göre halifenin önemle üzerinde durduğu hususlar şunlardır: Haktan, adaletten ayrılmama, âlimlerle daima istişare halinde olma, işbilir, güvenilir kişilerin memur olarak istihdam edilmesi, halkla beraber olma, kapıların halka daima açık tutulması, halkın görevliye erişimini engelleyecek hâcip ve görevlilerin istihdam edilmemesi, fakir ve yetimlerin haklarının gözetilmesi, güvenilir ticaret hayatının devam edebilmesi için hisbe teşkilatına önem verilmesi.⁹

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın uygulamalarından yukarıdaki zikredilen hususlara riayet ettiği anlaşılmaktadır. Devlet yönetiminde ehil kimselerin görev almasını isteyen halife, göreve getireceği kişiler hakkında istihbârî bilgiler alırdı. Önemli bir makama bir şahsı atamadan önce halife, istihbarat elemanları ile halkın arasına göreve düşünülen şahsın, makama tayin edileceği şayiasını yayar, insanların konuşmaları ve gösterdikleri tepkileristihbarat elemanları tarafından halifeye bildirilir, halife de bilgileri değerlendirip, şahsı ya makama tayin eder ya da vazgeçerdi.¹⁰

⁶Ibnü's-Sâî, EbûTalibTaceddin Ali b. Enceb b. Osman, *el-Câmiü'l-Muhtasar fi Unvâni't-Tevârih ve Uyûni's-Siyer*, nşr. Mustafa Cevad, Matbaatü's-Süryaniyye el-Katolikiyye, Bağdat, 1934, IX, 158.

⁷BartholdVasilijViladimiroviç, *Halife-Sultan*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, 2006, s. 65.

⁸Hüseyin Ali Kays Muhammed el-Kaysî, *TabiatüMüctemei'l-Irakîfi'l-asri'l-Abbâsi el-Müteahhir*, Bağdat, 2007, s. 51.

⁹Kalkaşendî, Ebû'l-Abbas ŞehabeddinAhmed b. Ali b. Ahmed; *Subhü'l-A'sa fi Sinaati'l-İnşa*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, X, 286-291.

¹⁰Ibnü'tTıktıkâ, Muhammed b. Ali b. Tabataba, *el-Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve Dîveli'l-İslâmiyye*, Beyrut, trz., s. 39.

Halife Nâsır li-Dinillâh devlet görevlilerinin halka zulmetmesine asla müsaade etmezdi. Halka zulmedenleri şiddetli bir şekilde cezalandırırdı. Nitekim köylüleri angarya olarak kendi hesabına çalıştıran bir devlet görevlisinin ellerinin kesilmesini emretmiştir.¹¹ Dakuka valisi Muinüddin Aybek halka zulmettiği gerekçesiyle 601/1204 yılında idam edilmiştir.¹²

Halife Nâsır li-Dinillâh halkın durumunu öğrenmeye azâmî derecede gayret gösterirdi. Bu amaçla halkın arasına tebdîl-i kıyafetle çıkardı. Halifenin tebdîl-i kıyafetle halk arasında dolaşması öylesine korku salmıştı ki, geceleri erkekler eşleri ile konuşurken sessiz konuşurlar, ihtiyatsız bir dil kullanmaktan sakınırlardı. Halifenin ev içinde veya dam üzerinde bulunmasından korkarlardı. Çünkü rivayete göre, halife bazen damlara tırmanır, bazen evlerin duvarlarına çıkar etrafı gözetlerdi.¹³ Halife Nâsır toplumun ahlakî yapısını bozucu etkisi olan içki satımını yasaklamış, gayri meşru eğlence yerlerini de kapatmıştır.¹⁴

2.3. İstihbarat Teşkilatını Canlandırması

Abbâsîdevletinde istihbarat görevini Berid (posta) teşkilatı yürütmekte idi. Başlangıçta posta teşkilatı valiler ve üst düzey görevlileri kontrol altında tutup, onlar hakkında halifeyi bilgilendirmekte iken daha sonra posta teşkilatının görevleri artırılmıştır. Halife bir bölgeye ordu sevk etmeden önce posta teşkilatından o bölgenin coğrafi, fiziki ve beşeri yapısı hakkında detaylı bilgi alırdı.¹⁵ Posta teşkilatı toplum içinde halifenin âdeta gözü kulağı idi.

Abbâsî hilafetinin tam bağımsızlığını hedefleyen Halife Nâsır li-Dinillâh güçlü bir istihbarat teşkilatının hayatiyetini kavramıştır. Bu amaçla halife posta teşkilatından ayrı olarak sadece istihbarat işi ile uğraşan Divanü'l-Hibre adında yeni bir divan kurmuştur.¹⁶ Halife Nâsır li-Dinillâh'ın kurmuş olduğu istihbarat teşkilatı son derece etkili idi. Halifenin istihbarat elemanları Irak ve civar ülkelerde vuku bulan her türlü olayı derhal halifeye bildiriyorlardı. Sabah vakti gece boyunca Bağdat'ta meydana gelen olaylar, akşam da gündüz Bağdat'ta vuku bulan olaylar en ince ayrıntısına kadar bir rapor halinde halifeye sunuluyordu. Kaynaklarda bu konuyla alakalı ilginç bilgiler yer almaktadır. Bunlardan bir kaç şöyledir.

Bağdat'ta ziyafet düzenleyen bir şahsın, ziyafetin sonunda misafirlerinden önce ellerini yıkaması dahi halifeye iletilmiştir. Halife Nâsır

¹¹Eyyübî, Muhammed b. Takıyyüddin Ömer İbnŞahinşah, *Mizmârü'l-hakâik ve Sırrü'l-Halâik*, thk. Hasan Hebeş, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeli'l-Kitâb, Kahire, 2005, s. 115.

¹²İbnü's-Sâî, *a.g.e.*, IX, 119.

¹³İbnü'l-İbrî, Ebü'l-FerecBarhebracusYuhanna, *Abû'l-Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1945II, 519.

¹⁴İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-FerecCemaleddin Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülukve'l-Ümem*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1985,IX, 197.

¹⁵Subhi Salih, *İslâm Kurumları*, ter. İbrahim Sarmış, Ankara, 1999, s. 201.

¹⁶ Faruk Ömer Fevzi, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye: es-Sukûtve'l-İnhiyâr*, Amman, 1998, s. 212.

li-Dinillâh bu bilgiye cevaben ev sahibinin usulsüzlük yaptığını bildirmiştir. Çalışmalarından dolayı istihbarat elemanını tebrik etmiştir.¹⁷

Adamın birisi Hindistan'dan İhlâs süresini okuyan bir papağan alıp, Bağdat'a Halife Nâsır li-Dinillâh'a hediye olarak getirmişti. Papağan karşılığında halifeden güzel bir hediye alacağını ümit ediyordu. Ancak papağan halifeye sunulmadan önce öldü. Bu duruma çok üzülen adamın kapısına devlet görevlileri gelerek halifenin olaydan haberi olduğunu söyleyerek, halife adına adama 500 dinar hediye vermişlerdir.¹⁸

Semerkant'tan bir grup âlim hacca gitmek için yola çıkmışlardı. İçlerinden ismi Sadr-ı cihan olan bir zatın çok güzel bir atı vardı. Çevresindekiler Sadr-ı cihan'a atını Bağdat'a götürmemesini, halifenin el koyabileceğini söylemeleri üzerine, Sadr-ı cihan halifenin kendisinden atını almaya güç yetiremeyeceğini söyledi. Semerkant'tan gelen hacı grubu Bağdat'a ulaştınca Sadr-ı cihan'ın atına halifenin askerlerince el konuldu. Diğer âlimlerinin halifenin katındaki şefaatlere rağmen halife, Sadr-ı cihan'a atı geri vermedi. Semerkant hacıları hac dönüşü Bağdat'a uğradıklarında halife, Sadr-ı cihan'a atını başka hediyelerle birlikte teslim etti. Ayrıca Sadr-ı cihan'a Semerkant'ta söylediği sözler de hatırlatıldı.¹⁹

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın dış istihbarat teşkilatı da çok etkili idi. Harezmsah, halifeye elçisi vasıtası ile çok gizli bir mektup göndermişti. Halife Nâsır li-Dinillâh, mektubu almadan elçiye mektupta neler yazdığını söylemiş ve mektubun cevabını elçiye iletmiştir.²⁰

Mazenderan hâkiminin elçisi habersiz bir şekilde Bağdat'a gelmişti. Geceyi bir hayat kadının yanında geçiren elçi, sabah kapının önünde bir not bulmuştur. Notta; "Biz senin ne yaptığını biliyoruz, hatta gece kullandığın geceliğin üzerindeki fil desenini bile biliyoruz" yazılıydı. Halifenin en ince ayrıntıya kadar her şeyden haberdar olduğunu gören elçi dehşete kapılmış, görevini yerine getiremeden Bağdat'tan ayrılmıştır.²¹

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın kurmuş olduğu istihbarat teşkilatı sadece Bağdat ve çevresinde değil bütün İslâm dünyasında etkili idi. ondan Bağdat halkı nasıl korkuyorsa Mısır ve Hint halkı da aynı şekilde korkuyordu. Mısır ve Şam bölgelerinin ileri gelenleri özel toplantılarında bile halifenin adı geçtiği zaman halifeye ulaşır endişesi ile seslerini keser konuşamazlardı.²²

Tarihçiler Halife Nâsır li-Dinillâh'ın bilgi ve istihbarat edinmeye takıntı ve hastalık derecesinde önem verdiği hususunda ittifak halindedirler. Kaynaklarda halifenin istihbarat faaliyetleri çok abartılı anlatımlarla yer

¹⁷Süyûtî, *a.g.e.*, s. 354.

¹⁸Süyûtî, *a.g.e.*, s. 353.

¹⁹Süyûtî, *a.g.e.*, s. 353.

²⁰Safedî, Salâhaddin Halil b. Aybeg, *el-Vâfîbi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed Arnavut- Türki Mustafa, Beyrut, 2000, VI, 193.

²¹Süyûtî, *a.g.e.*, s. 353.

²²Süyûtî, *a.g.e.*, s. 353.

almıştır. Bu konu öylesi bir hal almıştır ki halifenin istihbarat konusunda cinleri dahi kullandığı bilgisi tarihi kaynaklarda yer almıştır.²³ Ancak etrafı güçlü devletler ve dirayetli sultanlarla çevrili olan, güçlü hükümdarların Bağdat'a hâkim olma idealine karşı mücadele etmek zorunda olan Halife Nâsır li-Dinillâh'ın kendisine yönelebilecek her hangi bir tehdidi önceden haber verecek güçlü bir istihbarat teşkilatına sahip olması hayati derecede elzemdi. Bu nedenle Nâsır li-Dinillâh döneminin en güçlü istihbarat teşkilatını kurmuştur. Bu teşkilat öylesine güçlü ve etkili idi ki hükümdarlar halife hakkında konuşurken fısıltılı bir şekilde konuşma yapmak zorunda kalıyorlardı.²⁴

2.4. Şîleri Yönetimle Barıştırma Çabaları

İslâm dünyasında etkin olan iki mezhep, Ehl-i sünnet ve Şia İslâm dünyasına hâkim olabilmek için devamlı mücadele halinde olagelmıştır. Önce Irak'ta Büveyhî, sonra da Mısır'da Fatımî devletinin yıkılmasından sonra Şîler İslâm dünyasında dışlanmışlık duygusu içinde huzursuzluk kaynağı haline gelmişlerdir. İslâm dünyasındaki mezhep mücadeleleri Abbâsîler'in son dönemlerinde devletin içinde bulunduğu kötü durumunda etkisi ile had safhaya ulaşmıştır.

Abbâsî devletin başkenti Bağdat'ta ise Sünnîler ve Şîler karışık ve birbirine girmiş şekilde yerleşmişlerdi. Sünnîler ve Şîler Bağdat'ta çoğu zaman çatışma halindeydiler. İki mezhep arasındaki en küçük bir gerilim dahi kısa zamanda kanlı çatışmalara dönüşüyordu. Sulh ve barış hali kısa sürüyor bir müddet sonra başlayan olaylar günlerce devam ediyordu.²⁵

Halife Nâsır li-Dinillâh diğer halife ve sultanların yaptıklarının aksine Şîlere karşı Sünnîleri birleştirmeye çalışmamış, bütün mezheplere eşit mesafede durmuştur. Halife Nâsır li-Dinillâh, Şia mezhebi müntesiplerine vezirlik dâhil olmak üzere devletin üst düzey yönetiminde yer vermiştir. Halife, Samerrâ kentinde tamir ettirdiği Gaybetü'l-Mehdî türbesinin kitabesinde kendisini Şîlerin koruyucusu olarak tanımlamaktadır.²⁶ Ayrıca Nâsır li-Dinillâh 580/1184 yılında İmam Musa Kazım türbesini emin bölge ilan etmiştir.²⁷

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın üst düzey devlet yönetiminde İmamiyyeŞiasî müntesiplerine görev vermesi zaman zaman sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Halifenin en büyük yardımcısı Üstâdü'd-Dâr*İbnü's-

²³Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhirve'l-A'lâm*, thk. BeşarAvad Maruf, Beyrut,2003, XIII, 689.

²⁴Süyûtî, a.g.e., s. 353.

²⁵Sıbtİbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, *Mirâtü'z-Zamân fi Târihi'l-A'yan*, Haydarabad, 1370/1951, VIII/2, 803.

²⁶Eyyübî, a.g.e., s. 178.

²⁷Süyûtî, a.g.e., s.517.

*Saray nazırı olup, saraya ait bütün malları korumaya, saray giderleri için harcama yapmaya yetkili olan, saray teşkilatındaki bütün hademe ve memurların amiri konumundaki saray görevlisi. Bkz. "Üstâdüddâr", DİA, XLII, 393.

Sâhib ifrat derecesinde Şîî idi.²⁸ Muaviye b. EbîSüfyan ve oğlu Yezid'e lanet edilmesini emretmekteydi. Bu emrin uygun olup olmadığı bir sohbet esnasında Nizâmîyye müderrislerden RadiyyüddinKazvîni'ye sorulmuş, bu soruya cevap vermemesine rağmen Kazvîni, halifenin de hazır bulunduğu bir meclis de sorguya çekilerek Yezid b. Muaviye'ye lanet edilmesi istenmiştir. İbnü's-Sâhib, bu talebi reddeden Kazvîni'nin cezalandırılmasını istemişse de Bağdat'taki Sünnîleri kızdıracığı endişesi ile bu talep halife tarafından reddedilmiştir.²⁹

Şîî devlet adamlarının baskısı sonucu birçok Sünnî din âlimi Irak'tan başka bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu âlimlerden biri de fakîhŞihâbüddînTusî'dir. BirgünTûsî'ye Hz. Ali'nin dünya malı adına bir şeyinin olmadığı, çoğu zaman aç olduğu söylenince, Tûsî, bu bilginin doğru olmadığını, başlangıçta fakir olan Hz. Ali'nin sonradan çok zengin olduğunu ve yüklü miktarda zekât verdiğini söylemiştir. Tûsî, kendisinden bu bilgiyi alan kişinin İbnü's-Sâhib'in adamı olduğunu öğrenince hayatından endişe ederek hac bahanesi ile Mısır'a gitmiştir. Tûsî'nin hac yapma bahanesi ile Irak'ı terk ederek Mısır'a gitmesinden sonra hacca gidecek âlimlerden Irak'a dönme garantisi istenmiştir.³⁰

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın huzurunda ünlü âlim Ebü'l-Ferecİbnü'l-Cevzî'ye peygamberden sonra insanların en hayırlısı kim olduğu sorulunca, İbnü'l-Cevzî, Hz. Ebu Bekir demekten çekinmiş; "Kızı onun nikâhında olan kişidir" şeklinde hem Hz. Ebu Bekir'e hem de Hz. Ali'ye te'vil edilecek yuvarlak bir cevap vermiştir.³¹

Bu tür olaylar Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Sünnî tarihçiler tarafından Şia taraftarı olmakla suçlanmasına sebebiyet vermiştir. Halifenin Şia'ya göstermiş olduğu ilgi ve alaka şahsî eğilimden öte ziyade dönemin siyasî zorunluluklarının bir gereği idi. Halife Nâsır li-Dinillâh, Abbâsî halifeliğinin gerçekten etkili bir güç haline getirmek istiyorsa, bunun ancak halkın yarısını oluşturan Şîîlerin desteği ile mümkün olacağına inanıyordu. Bu durum ise ancak Şîîlerin hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak mümkün olabilirdi. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Şîîleri kendine bağlama politikası başarılı olmuş, Irak'ta Sünnî-Şîî geriliminin azalmasına bağlı olarak toplumsal çatışmalarda azalmıştır.

2.5. Fütüvvet Teşkilatını Yeniden Tanzim Etmesi

2.5.1. Fütüvvet Nedir?

Fütüvvet, başlangıçta asil, yiğit insan, daha sonra gençlik organizasyonları anlamında kullanılan bir terimdir. Zamanla tasavvuftan

²⁸Zehabî, *SiyeruA'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Esat, Beyrut, 1985/1405, XXII, 194.

²⁹Zehabî, *Târih*, XIII, 904.

³⁰Eyyübî, *a.g.e.*, s. 147.

³¹Zehabî, *Siyer*, XXII, 200.

etkilenecek ahlakî ve dinî bir boyut kazanan fütüvvet, esnaf kesiminde de teşkilatlanarak yüzyıllar boyunca İslâm dünyasına tesir etmiş bir kurumdur.

Fütüvvet terimi Feta'dan türetilmiştir. Fetâ; genç, yiğit anlamına gelmektedir. Fütüvvet ise kahramanlık, cömertlik anlamlarına gelmektedir. K. Kerim'de "fetâ, fitye, feteyât"³² kelimeleri ayetlerde ahlaki birer durum belirtmeksizin sadece temel anlamı olan "genç adam" anlamında kullanılmıştır.

Eski Arap düşüncesinde ise fetâ; misafirperverlik, cömertlik, cesaret özellikleriyle ortaya çıkan asil insan anlamına gelmekteydi. Fütüvvet en yüksek cömertliğin, konukseverliğin, fedakârlığın ifadesidir. Fütüvvette cömertlik bakımından Hatem-i Tâi, cesaret ve bilgi bakımından Hz. Ali örnek olarak kabul edilmiştir.³³

Kaynaklarda fütüvvetin tanımında her ne kadar mistik, tasavvufî tanımlamalar ön plana çıksa da zulüm ve kahr görmüşlere sahip çıkmak, bu yolda gözünü budaktan sakınmama, cesur ve yiğit olma anlamlarından dolayı fütüvvetin ilk şekillerinin daha ziyade bir çeşit şövalyelik olduğu düşüncesi araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Fütüvvet daha sonra İslâm tasavvufunun etkisi ile tarikatvârî bir yapıya bürünmüştür.³⁴ Fütüvvet kavramı tarih içerisinde gelişerek değişikliğe uğramıştır. Cahiliye Arap toplumundaki fetâ anlayışı sufi anlayışla birleşerek tasavvufî fütüvvete daha sonra da esnaf kesimiyle birleşerek Ahiliğe dönüşmüştür.³⁵ Fütüvvet İran'daki civanmertliğin, eski Türklerdeki Alpliğin, Batıdaki Şövalyelik ve Japonya'daki Samuraylığın Arap toplumundaki bir tezahürüdür.³⁶ Gençlik, canlılık, kanın kaynaması, dinamizm ve toplumsal idealler taşıma gibi anlamlar içerir, fütüvvet gençliğin dinamizmini, canlılığını toplumsal ideallere yönlendirmeyi amaçlayan gençlik teşkilatıdır.³⁷

Fütüvvet, hızlı bir şehirleşme sonucunda sosyal değişimlere maruz kalan Ortadoğu toplumlarının, yeni şartlara ayak uydurma çabası sonucu ortaya çıkmış ve gelişmiş bir müessesedir. Hızlı şehirleşme sonucunda aşiret yapısı çözülmüş, sosyal ilişkilerde kan bağıının önemi kalmamış, şehir ekonomisi kişileri kendi yetenekleriyle baş başa bırakmış, cemaat ilişkilerinin yerini cemiyet ilişkileri almıştır. Bu sosyal ve siyasal şartlar, gençlerin ortak hayat sürme isteklerini tetiklemiş, bunun sonucunda gençlik grupları şeklinde fityan birlikleri ortaya çıkmıştır. Bu birlikler genellikle

³² Nisa, 25; Yusuf, 30,36; Kehf, 13,60,62.

³³ Taschner, "İslam Ortaçağında Fütüvvet", İktisat Fak. Mec. , XV, sy. 5, İstanbul, 1954, s. 9.

³⁴ Güllülü, Sabahattin, *Ahi Birlikleri*, İstanbul, 1977, s. 30.

³⁵ Ocak, Ahmet Yaşar, "Fütüvvet", DİA, Ankara, 1993, XIII, 263.

³⁶ Demirpolat, Aznavur – Akça, Gürsoy; "Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları", Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi., sy.15, 2004.

³⁷ Dikkaya, Mehmet, "Ahiliğin İlk Örnekleri Olarak Ortaçağ İslâm Dünyasında Fütüvvet Teşkilatları," İktisat, Târîh ve Zihniyet Dünyamız, Müsiad Yönetim Kitaplığı, sy. 25, İstanbul, 2000, s.63.

fityan birlikleri olarak isimlendirilmekle birlikte yönetim ve halk tarafından bölgesel farklılıklara bağlı olarak “Ayyâr, Ahi, Şâtır, Rind, Civanmerd, Ahdâs” şekillerinde isimlendirilmişlerdir.³⁸

Fütüvvet ve fityan kavramlarını birbiriyle bağlantılı olmakla birlikte daha ziyade ayrı düşünülmüş ve tanımlanmıştır. Fityan ile ahlak anlayışı oldukça gevşek, serbest bir hayat tarzı yaşayan ve çoğu zaman Şiflikle örtüşen gençlik gruplar, fütüvvet terimi ile de ahlaki seviyesi yüksek, tasavvufî boyutu olan tarikatvârî yapı kastedilmiştir. Fityan fütüvvetin daha ziyade gelişmemiş ilkel halidir.

Irak bölgesinde Ayyâr ismi verilen, sadece avret yerlerini örten, başlarına hurma yaprağından yapılmış başlık koyan, boyunlarına çan, yular veya ip takan serseri fityan grubu düzene karşı tavır takınarak, yağma ve çapul gibi toplum düzenini bozucu faaliyetlerde bulunuyorlardı.³⁹ Bu tür fityan grupları devlet güçlerine savaş ilan ederek, kendileri adeta bir kolluk kuvveti gibi çalışıyorlardı. Anlaşmazlıklarına kendi iç mekanizmalarıyla son verip, devlet mahkemelerine müracaat etmezlerdi. Gayri meşru icraatlarında birbirlerine yardım eder, destek olurlardı. Zenginden zorla para alıp fakirlere dağıtmak gibi uygulamalarına çok sık rastlanılmaktaydı.⁴⁰

Abbâsî halifelerinden ilk defa Müktefî Ayyarlarla ilişki kurup istilacı dış güçlere karşı onlardan askeri güç olarak istifade etmek istemiştir. Irak Selçuklu sultanı Mesud’un ölümünden istifade ederek Abbâsî hilafetini bağımsızlığına kavuşturmak isteyen Halife Müktefî 547/1156 tarihinde kurmuş olduğu orduya Ayyarları da davet etmiştir.⁴¹

2.5.2. Nâsır li-Dinillâh’ın Fütüvve Dâhil Oluşu

Halife Nâsır li-Dinillâh döneminde Bağdat ve çevresinde organize dolandırıcılık ve hırsızlık çeteleri mevcuttu. Bunlar toplum güvenliğini tehdit etmelerine rağmen kendilerine göre racon olarak isimlendirebileceğimiz ahlakî kurallara sahiptiler. Bu gruplar bir reisin başkanlığında toplanmışlardı ve organize bir şekilde hareket etmekteydiler. Bu gruplar 578/1182 yılında Bağdat’a gelen Hemedan hâkiminin oğlunun Dicle kenarında kurduğu kampı basmışlar ve Hemedan hâkiminin oğlu bu baskında öldürmüşlerdir.⁴²

Halife Nâsır li-Dinillâh döneminde Bağdat fityanı Ruhhasiyye, Haliliyye, Mevludiyye, Nebeviyye, Şahiniyye gibi farklı gruplara ayrılmıştı.⁴³ Halife Nâsır li-Dinillâh, sütkardeşi Rebib b. Rezin ve yakın dostu Muhammed b. Yahya’nın tavsiyesi ile 578/ 1182 yılında fütüvve dâhil olmuştur. Halifenin bu iki yakını halifeye Bağdat’ın Ruhhasiyyefityan reisi

³⁸ Güllülü, a.g.e., s. 31.

³⁹ BartholdVasilijViladimiroviç, *İslam Medeniyeti Târîhi*, İstanbul, s. 157-158.

⁴⁰ Taschner, a.g.m., s. 10.

⁴¹ Ahmed Muhammed el-Hutaymî, *el-Fütüvvetü: Neşetühâ ve Tetavvuruhâ hatta Sukuti Hilâfeti'l-Abbâsîyye*, Amman, 2008, s. 157.

⁴² Eyyübî, a.g.e., s. 203.

⁴³ İbnü'l-Mî'mâr, a.g.e., s. 50.

Basralı Şeyh Abdülcebbar b. Salih'ten bahsetmişler, halife de Şeyh Abdülcebbar ve oğlu Yusuf'u saraya davet edip, onlarla görüşükten sonra şeyhin elinden fütüvvet şalvarı giymiştir. Halife, Şeyh Abdülcebbar ve oğluna 500 dinar hediye vermiştir.⁴⁴ Ayrıca Halife Nâsır li-Dinillâh, Şeyh Abdülcebbar için Bağdat'ta bir ribat yaptırmıştır. Halife zaman zaman şeyhi bu ribatta ziyaret etmekteydi

Halife Nâsır li-Dinillâh fütüvvete reisi olmadan önce terör ve anarşi kaynağı olan fütüvvet ehli toplumun başına adeta bela olmuştu. Fityan grupları birbirleriyle daimi bir çatışma halindeydiler. Bağdat'ın farklı mahallelerinde örgütlenen fityan grupları çete ve suç örgütü gibi hareket ederek ele geçirdikleri bölgede hüküm sürüyorlardı. Halife Nâsır'ın fütüvveti yeniden tanzim etmesinden birkaç yıl önce Bağdat'ta çıkan olaylara bakıldığında genelde fityan gruplarından kaynaklandığı görülecektir.⁴⁵

2.5.3. Fütüvvetin Nâsır li-Dinillâh Tarafından Tanzim Edilmesi

Fütüvvet anlayışının tamamen bozulduğunu, müntesiplerinin de toplumun başına bela olduğunu gören Halife Nâsır li-Dinillâh, fütüvvet nizamını yeniden tanzim etmeye karar vermiş ve 604/1207 yılında kendisini bütün fityan gruplarının başı ilan etmiştir. Halife, kendisine tabi olmayan bütün fütüvvet gruplarının ilga edildiğini bir fermanla ilan etmiştir. Halifenin fermanı Bağdat'ta fütüvvet grupları arasında vuku bulan bir çatışma neticesinde yayınlamıştır. Halifenin 604/1207 yılında yayınladığı fütüvvet fermanı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde fütüvvetin aslı, kaynağı ve halifenin fütüvvet nizamını yeniden teşkilatlandırması, ikinci bölümde ise fütüvvet müntesiplerinin uyması gereken kurallar söz konusu edilmektedir.⁴⁶

Halife Nâsır li-Dinillâh her ne kadar 578/1182 yılında fütüvvete dâhil olmuşsa da ancak 604/1207 yılında bütün fityan gruplarını birleştirip "Seyyidü'l-Fityan" olmuştur.⁴⁷ Nakkaş Ahmed, Halife Nâsır li-Dinillâh'ın fityan birliklerini birleştirmesi ve fütüvveti yeniden tanzimi ile ilgili şöyle demektedir: *"Fütüvvet bölükleri, şaşkın bir halde çöllere düşmüş, haktan sapmıştı. Batıllara sarılmışlardı. Dileklere yapışmışlardı. Azgınlık yollarına girmişler, hidayet yollarından ayrılmışlardı. Fitnelerde bulunmak, bid'atlere sarılmak, hileler yapmak, düzenler düzmek için tevellere koyulmuşlardı. Onlara kötülük üst olmuştu. İçlerine sapıklık hâkim kesilmişti. Hileleri artmıştı, fütüvvet hükümlerindeki bilgileri azalmış, bilgisizlikleri sağlamlaşmış, pekişmiş, ululanmaya, cedelleşmeye meyilleri kuvvetlenmişti. Bu hal Ulu Tanrının efendimiz, ulumuz, imamet şeceresine mensub, Peygamberlik bahçesinin (gülü) Abbas soyundan Tanrı halifesi, Mü'minler imamı âlemler Rabbinin halifesi, Mü'minler imamı Nâsır li-*

⁴⁴Eyyübî, a.g.e., s.112.

⁴⁵İbnü's-Sâî, a.g.e., IX, 146, 226, 228.

⁴⁶İbnü's-Sâî, a.g.e., IX, 223; Kayaoğlu, İsmet, "Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyruktusu", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1981, XXV, 221-227.

⁴⁷İbnü's-Sâî, a.g.e., IX, 221-222.

Dinillâhvasıtasıyla fütüvveti yüceltip büyümesine, alâmetlerini yükseltmesine ve ulu bir hale getirmesine dek böylece sürüp gitti."⁴⁸

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın fütüvveti bir düzene sokmaktaki amacı toplumda hâkim olan bütün cereyan ve düşünce akımlarını kendi riyasetinde toplamaktı. Halife, Ashabu'n-Nebeviyye, Fityanü's-Sünne, Fityanü'ş-Şia ve Ayyârûn gibi farklı alt gruplara da ayrılan, dağınık fityan gruplarını birleştirerek, bir düzene koymuş, ahlakî ve dinî bir çerçeve katarak toplumun her tabakasını kapsayacak mezhepler üstü, birlik ve beraberliği amaçlayan bir milli akım oluşturmaya çalışmıştır.⁴⁹

Abbâsî hilafetinin her türlü dış etkiden uzak tam bağımsızlığını hedefleyen Halife Nâsır li-Dinillâh, bu ülküsünü gerçekleştirmek amacıyla toplumsal yapıda da düzenlemeler yapmıştır. Bu maksatla gitgide toplumda özellikle de esnaf ve zanaatkâr kesiminde etkisini artıran fütüvvet birliklerini kendi riyasetinde toplayarak siyasî etkinliğini artırmak istedi. Dağınık olan fityan birliklerini "el-Keşşâfî'l-İslâm" adını verdiği bir çatı kuruluşunun altında birleştirdi.⁵⁰ Ayrıca Şâfiî âlimi ve büyük mutasavvıf Şihabüddin Ömer es-Sühreverdî'ye fütüvvetin esaslarını belirleyecek bir risale yazdırdı. Sühreverdî, fütüvvetnâmesine hem tasavvuf hem de Şia düşüncesini katarak Ehl-i sünnet ve Şia müntesiplerini halifenin başkanlığında birleştirmeyi amaçlayan bir doktrin hazırladı. Sühreverdî, fütüvveti tasavvuf yoluyla hilafete bağlamış, fütüvvetin aslının ise Hz. Ali olduğunu iddia ederek Şia düşüncesini de fütüvvete dâhil etmiştir.⁵¹ Halife Nâsır li-Dinillâh'ın yeniden düzenlediği, Sühreverdî'nin de teorisyeni olduğu fütüvvet teşkilatı en asilinden en alt tabakaya kadar bütün insanları kapsamaktaydı. Mağrur hükümdarlar, macera peşinde koşan serseriler, dünyaya sırt çeviren sufiler, kavgacı kabadayılardan da bulunduğu fütüvvet kendisine ait seremonisi olan bir tarikat gibi teşkilatlanmıştı.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın fütüvvetin kaynağının Hz. Ali olduğunu kabul etmesi, birçok tarihçinin onu Şiî olmakla itham etmesine sebebiyet vermiştir. Hilafet konusunda Abbâsîler ve Ehl-i Beyt çoğu zaman mücadele halinde idiler. Abbâsîler kendilerine rakip ve tehdit olarak gördükleri Ehl-i Beyt'i daima baskı ve kontrol altında tutma ihtiyacı duymuşlardır. Durum böyleyken bir Abbâsî halifesinin kendi hilafetini inkâr etmeden Şiî olamayacağı açıktır. Çünkü Şia'nın en temel akidelerinden biri de hilafetin Ehl-i Beyt'e ait olduğu inancıdır. Bütün bunlar göz önüne alındığında Halife Nâsır li-Dinillâh'ın fütüvvet silsilesini Hz. Ali'den başlatmasındaki amaç itikadî olmaktan öte siyasî olduğu ortaya çıkmaktadır. Halife Nâsır li-

⁴⁸İbnü'l-Mi'mâr, *a.g.e.*, s. 63.

⁴⁹ Abdülaziz ed-Dürî, *İslam İktisat Târîhine Giriş*, çev. Sabri Orman, İstanbul, 1991, s. 109.

⁵⁰ Çağatay, Neşet, "Fütüvvet Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi II", A.Ü.İ.F.D., 1952, sy. I, s. 75.

⁵¹Anadol, Cemal, *Türk-İslâm Medeniyetinde Âhîlik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Ankara, 1991, s. 16.

Dinillâh'ın İslâm dünyasının iki büyük itikadî mezhebi Ehl-i Sünnet ve Şia'yı kendi şahsında birleştirme çabasıdır. Böylece Halife Nâsır li-Dinillâh'ın hilafeti hem farklı mezheplere müntesip olan insanların nezdinde meşru olacak hem de halife, onları hilafeti tehdit eden dış güçlere karşı sevke edebilme imkânına sahip olacaktı.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın dini davranışları oldukça orijinaldir. O, devrinin siyasî güçleri karşısında, İslâm'ın farklı dini gruplarını hilafetin etrafında birleştirmek istiyordu. Halife Nâsır li-Dinillâh, seleflerinden farklı olarak devlet ve toplum içerisinde önemli mevkiiler vererek Şiîlerle uzlaşmaya çalışmıştır. Halife Nâsır li-Dinillâh bu çabasına ek olarak İran, Irak, Suriye, Anadolu ve Mısır'da esnaf ve zanaat ehlini teşkilatlandırarak gün geçtikçe nüfuzunu güçlendiren fütüvvet teşkilatının başkanlığını ele alarak siyasî gücünü artırmak istiyordu. Ayrıca Nâsır li-Dinillâh Müslüman hükümdarlara da gönderdiği fütüvvet icazetleriyle onları hiç olmazsa manevi yönden kendine bağlamayı amaçlamıştır.

Halife Nâsır li-Dinillâh, fütüvveti yeniden tanzim ettikten sonra Müslüman devlet hükümdarlarını fütüvvete davet eden fermanlar göndermiştir. Mısır Eyyübî sultanı Âdil, Cezire ve Ahlât hâkimi Eşref, Hama hâkimi Mansur, Halep hâkimi Zâhir, Şiraz Atabegi Sa'd, Gur sultanı Şihabüddin, Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus ve ondan sonra sultan olan Keykubad halifenin fütüvvete davetine olumlu cevap vererek halifenin elçileri elinden fütüvvet libası giymişler, halifeyi fütüvvette önderleri ve şeyhleri olarak kabul etmişlerdir.⁵²Hatta Halife Nâsır li-Dinillâh'ın fütüvveti o kadar meşhur olmuştur ki bir Alman haçlı prensi dahi halifeye müracaat ederek fütüvvet libası istemiştir.⁵³

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın fütüvveti yeniden tanzim ettirmesi fütüvvet tarihinde önemli bir yer tutar. Halife en-Nâsır'ın fütüvvet yolunu yeniden tanzim etmesinin fütüvvet birlikleri açısından doğurduğu sonuçlar şöyle açıklanabilir:

Fütüvvet birlikleri o zamana kadar dağınık, birbirlerinden habersiz, yerel kurumlar durumundadırlar. Bu hareket onları merkezî bir örgüt haline getirmiştir. Merkezî örgütlenmeler, yerel örgütlenmelerden her zaman daha güçlü olmuşlardır. Halife Nâsır'ın bu tavrı, fütüvvet kurumunu güçlendirmiştir. Fütüvvet birliklerinin arasındaki düşmanlıklar sona ermiş, aralarında dayanışma ve yardımlaşmanın başlamasına sebep olmuştur. Fütüvvet devletin desteğiyle daha hızlı ve güçlü bir şekilde yayılmıştır.

Halifenin fütüvvet birliklerine sahip çıkması, fütüvvet birliklerinin yanı sıra Abbasi hilafetini de güçlendirmiştir. Abbasiler açısından şu faydalar olmuştur:

⁵²Sıbtİbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII/2, 513.

⁵³İbnü'l-Mi'mâr, a.g.e., s.70.

Devlet, başıbozuk ve kendi başlarına buyruk olan toplulukları kontrol etme şansına sahip olmuştur. Dağınık fakat güçlü olan bu birlikleri yanına almakla, devlet gücünü artırmıştır. Diğer sultanlara fütüvvet libasını giydiren halife, devletin mânevînüfûzunun artmasını sağlamıştır. Müslümanlar aralarındaki mezhepsel farklılıkları bir yana bırakarak fütüvvet ruhu etrafında birleşmişlerdir. Küçük bağımsız devletler haline gelen İslam âlemi fütüvvetin birleştiriciliği ile Halife Nâsır li-Dinillâh'ın riyaseti altında yeniden birleşmiştir.

Sonuç

553/1158 yılında doğan Nâsır li-Dinillâh en uzun süre hilafet makamında kalan Abbâsî halifesidir. 575/1180 yılında başlayan hilafeti yaklaşık 46 yıl sonra 622/1225 yılında son bulmuştur. Halife Nâsır li-Dinillâh, Abbâsî hilafetini dış güçlerin baskısından uzak, bağımsız bir güç olarak yeniden ihya etmek istemiştir. Bu hedefini gerçekleştirmek için Halife Nâsır li-Dinillâh askerî, siyasî, fikrî, ictimâî reformlar gerçekleştirmiştir.

Halife Nâsır li-Dinillâh temel hedefi Abbâsî hilafetini bağımsız hale getirmektir. Bu amacının önünde engel teşkil ettiğini düşündüğü dış güçleri birbirleriyle mücadele ettirerek bertaraf etme politikası uygulamıştır. Onun döneminde hiçbir yabancı güç Abbâsîler üzerinde hâkimiyet kuramamıştır. Halifenin otoritesine boğun eğmeyen hükümdarlar ve devletleri halifenin siyasî oyunları sonucunda bir bir ortadan kalkmıştır. Siyasî düzlem tam halife Nâsır li-Dinillâh'ın istifade edebileceği bir hal almışken âniden ortaya çıkan Moğollar önemli bir direnişle karşılaşmaksızın İslâm dünyasının doğu bölümünün neredeyse tamamını istila etmişlerdir. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın aktif dış politikası sayesinde Çin'de Yemen'de hatta İspanya'da hutbelerde onun adı okunmuştur.

Güçlü devletin güçlü toplumsal yapıdan geldiğinin farkında olan Nâsır li-Dinillâh birbirine düşman mezhep müntesiplerinden oluşan toplumu bir arada tutabilmek için içtimai reformlar gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda olmak üzere Şia müntesiplerini devletin en üst mercilerinde görevlendirmiştir. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın kendisinden önceki halifelerin aksine Şia taraftarlarına müsamahalı davranması, onun Sünnî tarihçiler tarafından Şia taraftarı olarak suçlanmasına sebebiyet vermiştir. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Şia açılımı başarılı olmuş, onun döneminde Irak'ta mezhepsel çatışmalar azalmış, toplumsal barış bir nebze olsa sağlanmıştır.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın toplumda mezhepsel farklılıklardan kaynaklanan gerilimi azaltmak üzere her kesimden herkesin dâhil olabileceği, bir üst kimlik olmak üzere fütüvvet teşkilatını yeniden tanzim etmiştir. Böylece Halife Nâsır li-Dinillâh başıbozuk, başına buyruk olan fütüvvet gruplarını kontrol altına almış, güçlü toplumsal desteğe sahip olan fütüvvet birliklerinin desteğini almakla gücünü artırmıştır. Ayrıca halife, mezhepsel farklılıkları bir yana bırakarak Müslümanları fütüvvet ruhu etrafında

birleştirmeyi amaçlamıştır. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın yeniden tanzim etmiş olduğu fütüvvet teşkilatı Selçukluların hâkimiyeti altındaki Anadolu'da Ahi teşkilatı olarak yapılmış, yüzyıllarca varlığını ve etkisini sürdürmüştür.

622/1225 yılının Ramazan ayının son gününde vefat eden Nâsır li-dinillâh 46 yıllık hilafeti boyunca İslâm dünyasını güçlü bir Abbâsî hilafetinin etrafında birleştirmeyi amaçlayan panislamist bir liderdir. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın bütün çabalarına rağmen siyasî konjoktür buna müsaade etmemiş, Abbâsî hilafeti onun vefatından kısa bir süre sonra 656/1258 yılında Moğollar tarafından yıkılmıştır.

Kaynakça

Abdülaziz ed-Dûrî,(1991).*İslam İktisat Târîhine Giriş*, çev. Sabri Orman, Endülüs Yayınları, İstanbul.

Ahmed Muhammed el-Hutaymî,(2008) *el-Fütüvvetü: Neşetühâ ve Tetavvuruhâ hatta SukutiHilâfeti'l-Abbâsîyye*, Amman.

Anadol, Cemal, (1991), *Türk-İslâm Medeniyetinde Âhilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Barthold Vasilij Viladimiroviç,(1984), *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

----- (2006), *Halife-Sultan*, çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

Çağatay, Neşet,“*Fütüvvet Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi II*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1952, sy. I, s.59-68.

Demîrpolat, Aznavur – Akça, Gürsoy,“*Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları*”, Selçuk Ün. Türkiyat Araştırmaları Dergisi., 2004, sy.15, 355-376.

Dikkaya, Mehmet,“*Ahiliğin İlk Örnekleri Olarak Ortaçağ İslâm Dünyasında Fütüvvet Teşkilatları*,” İktisat, Târîh ve Zihniyet Dünyamız, Müsiad Yönetim Kitaplığı, , İstanbul, 2000, sy. 25, s. 63-74.

Eyyübî, Muhammed b. Takıyyüddin Ömer İbnŞahinşah (617/1220),(2005), *Mizmârü'l-hakâik ve Sırrü'l-Halâik*,thk. Hasan Hebeş, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeli'l-Kitâb, Kahire,

Faruk Ömer Fevzi,(1998), *el-Hilâfeti'l-Abbâsiyye: es-Sukûtve'l-İnhiyâr*,Dâru'ş-Şurûk, Amman.

Franz Taschner, “*İslam Ortaçağında Fütüvvet*”, İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1953, XV, s. 3-32.

Gölpınarlı, Abdülbaki,“*İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları*”, İktisat Fakültesi Mecmuası, Ekim 1949-Temmuz 1950, XI, s.7-113.

Güllülü, Sabahattin, (1977) *Ahi Birlikleri*,Ötüken Yayınları, İstanbul.

Güzel, Fatih,(2014)“*Nâsır li-Dinillâh'ın Halifeliği ve Şahsiyeti*”, dan. Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL, Konya, (Basılmamış Doktora Tezi).

- Hüseyin Ali Kays Muhammed el-Kaysî**,(2007), *TabiatüMüctemei'l-Irakîfi'l-asri'l-Abbâsi el-Müteahhir*, DâruŞuûni's- Sekâfe, Bağdat.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-FerecCemaledin Abdurrahman b. Ali (597/1201)**, (1985), *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülukve'l-Ümem*,thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Kütüb, Beyrut.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1233)**,(1987), *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebü'l-Fida' Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbnü'l-İbrî, Ebü'l-FerecBarhebracusYuhanna (685/1286)**, (1945), *Abû'l-Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara.
- İbnü'l-Mî'mâr, Şeyh Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Ebi'l-Mekârim (642/1244)**,(1958), *Kitâbu'l-Fütüvve*, thk. Mustafa Cevad-Muhammed Takiyyüddin Hilâli, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat.
- İbnü's-Sâî, EbûTalibTaceddin Ali b. Enceb b. Osman (674/1276)**, (1934), *el-Câmiü'l-Muhtasar fi Unvâni't-Tevârih ve Uyûni's-Siyer*, nşr. Mustafa Cevad, Matbaatü's-Süryaniyye el-Katolikiyye, Bağdat.
- İbnü'tTıktıkâ, Muhammed b. Ali b. Tabataba (709/1310)**,*el-Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve Düveli'l-İslâmiyye*,Dâru's-Sâdır, Beyrut, trz.
- İlhan, Avnî "Batniyye"**, DİA, İstanbul, 1992, V, 190-191.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas ŞehabeddinAhmed b. Ali b. Ahmed (821/1418)**, (1987), *Subhü'l-A'şa fi Sinaati'l-İnşâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- Kayaoğlu, İsmet**, "Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyruktusu", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1981, XXV, 221-227.
- Kayhan, Hüseyin**, (2001), *Irak Selçukluları*, Çizgi yayınları, Konya.
- LaurenceLochart**, "Hasan Sabbah ve Haşîşiler", çev. Süleyman Tülücü, Atatürk Ün. İlahiyat Fak. Der.,sy. 26, Erzurum, 2006, s. 213-238.
- Ocak, Ahmet Yaşar**, "Fütüvvet", DİA, Ankara, 1993, XIII, s. 231-263.
- Safedî, Salâhaddin Halil b. Aybeg (764/1363)**, (2000), *el-Vâfibi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed Arnavut- Türki Mustafa, Dâru'lhyâi'Türâsi'l-Arabî, Beyrut.
- Subhi Salih**,(1999), *İslâm Kurumları*, ter. İbrahim Sarımsı, Fecr Yayınları, Ankara.
- Süyûtî, Ebü'l-FazlCelaledin Abdurrahman b. EbîBekr (911/1505)**,(1969), *Târihu'l-Hulefâ*,thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebü't-Ticâreti'l-Kübâ, Kahire.
- Zehabî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348)**, (2003), *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhirve'l-A'lâm*,thk. BeşarAvad Maruf,Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- *SiyeruA'lâmi'n-Nübelâ*, (1985/1405), thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Esat, Müessesetü'r-Risâle Beyrut.